

РЕСТАВРАЦІЯ ВИСТАВКОВО-ДЕМОНСТРАЦІЙНОГО МАКЕТА СТАРОДАВНЬОГО КИЄВА

Ольга Самойленко

До 100-річчя від дня народження
Дінори Мазюкевич

Серед багатьох творів мистецтва, що зберігаються в наукових фондах та експонуються у виставкових залах Національного заповідника “Софія Київська”, заслуговують на увагу виставково-демонстраційні макети. Серед них є унікальні твори — макети стародавнього Києва та Золотих воріт, створені завдяки таланту та високому професіоналізму української художниці-графіка Дінори Павлівни Мазюкевич. Макет стародавнього Києва X–XII ст. — це перша спроба відтворення в єдиному музейному експо-

наті планування, архітектури, соціальної та геофізичної топографії Києва домонгольського періоду.

Саме цей макет зараз експонується в північній галереї Софійського собору. Він відтворює “Гору” або Верхнє місто, до якого входили: “місто Володимира”, “місто Ярослава”, ансамблі Михайлівської гори та Копирева кінця, гора Хоревиця та частина Подолу.

У ньому відображено історичний час, коли закладалися основи архітектурно-містобудівної своєрідності міста Києва. Саме тоді сформувалися системи розселення та укріплення, основні архітектурні доміканти, планувальна сітка вулиць, об’ємно-просторова композиція міста. Головною її особливістю був спосіб орієнтації у просторі, заснований на об’ємних орієнтирах, якими були церкви, собори, дзвіниці і вежі, що формували систему опорних точок орієнтації. Вигляд міста того часу був напрочуд цілісний і досконалий: тут гармонійно поєднувались культові і житлові споруди, дерев’яні та кам’яні будівлі. У забудові стародавнього Києва не було монотонності і скупченості, саме цим місто відрізнялося від міст Візантії, Заходу і Сходу.

Фото із фондів НІАЗ “Софія Київська” та С. Ніколаєва.

Найбільшу площу міста займала “Гора” — “місто Ярослава”, оточене земляними укріпленнями — валами з воротами, від воріт простягались вулиці, які сходилися на міських майданах біля соборів.

У центрі “міста Ярослава” — ансамбль Софійського собору. На першому плані макета — головний в’їзд до міста — Золоті ворота. Між ними і Софійським собором височіли три церкви першої половини XI ст.: Ірининська, Георгіївська та невідомий храм, присвячення якого ще остаточно не з’ясоване. Зі сходу до міста вели Лядські ворота, із заходу — Львівські.

На задньому плані — Софійські або Батигіві ворота — в’їзд до найдавнішої частини Києва — Старокиївської гори — “міста Володимира”. Його центральна споруда — Десятинна церква, оточена князівськими палацами кінця X ст.

Праворуч — Михайлівська гора, де виникло “місто Ізяслава-Святополка”. В центрі — Михайлівський Золотоверхий собор початку XII ст. Ліворуч від “міста Ярос-

лава” — Копирев кінець — багате передмістя з боярськими та купецькими садибами. З південного сходу — розлогі хащі у Хрещатому яру, Перевісище — місце колишніх княжих полювань та сучасного Хрещатика.

Між Верхнім містом та річкою Почайною простягся торгово-ремісничий посад Києва — Поділ із церквою Богородиці Пирогощої, яка опікувалася торгівлею. Поблизу розташовані торжище з церквою Новгородською та Туровою Божницею. Далі, під укріпленнями, — церква Василя.

За підрахунками вчених, площа Києва у XII ст. становила близько 400 га. На думку дослідників, у місті проживало до 50 тисяч мешканців. За кількістю населення Київ був другим містом Європи після Парижа. На жаль, більшість споруд періоду Київської Русі не збереглися до наших днів.

Пам’ятки тієї доби, що дійшли до нашого часу, є окрасою сучасного міста, а архітектурно-просторова структура Верхнього міста, що склалася з виникненням “міста Ярослава”, стала взірцем для розвитку містобудування у Східній Європі. Сьогодні цілісний історичний містобудівний комплекс Верхнього міста, відтворений у макеті, — сучасна охоронна зона ансамблю Софійського собору, який включено до Списку Всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО.

Роботу над створенням макета, яка тривала понад 8 років, з 1965 по 1973, умовно можна поділити на два етапи.

Перший — це науково-дослідницька робота, коли автору довелося опрацювати велику кількість розрізаних джерел, щоб зібрати відомості для створення такого унікального експоната, а саме — археологічні та архітектурні дослідження Києва, архівні матеріали, літописи та стародруки, наукові праці. Для відтворення давньої топографії художниця вивчила та використала стародавні різномасштабні плани, працю-

вала з фахівцями з історії Київської Русі — археологами, архітекторами, мистецтвознавцями, художниками, істориками. Науковими консультантами були відомі українські вчені — доктор архітектури Юрій Асеев; доктор історичних наук Василь Довженок; майбутній академік, а тоді кандидат історичних наук, Петро Толочко; археолог, кандидат історичних наук Стефанія Кілієвич. Крім того, в роботі над виготовленням макета брали участь: Л. Грищенко, Ю. Химич, І. Барчук, М. Пусенкова, М. Кравченко, Ю. Каменцев. У звіті про роботу, який зберігається у фондах Національного заповідника “Софія Київська”, Дінора Мазюкевич пише, що для консультацій було проведено понад 60 нарад. Результатом першого етапу роботи було створення остаточного варіанту мапи з розташуванням вулиць, храмів, окремих боярських садиб тощо.

Другим етапом проекту, в якому брали участь художники Юрій Химич та Леоніла Грищенко, мало стати створення макета як експоната. У світі не існує готових рецептів, як слід виготовляти макети, оскільки завдання завжди конкретне і вирішується у відповідності до потреб. При виготовленні планувальних макетів вирішальне значен-

ня має рельєф місцевості, забудова території (об’єми будівель), озеленення та благоустрій. Технологію виготовлення рельєфу, окремих будівель, озеленення, вибір співвідношення кольору окремих деталей макета, його загального тону, пофарбування рельєфу — все це має вирішувати митець. Тут творча фантазія Дінори Павлівни була безмежною. Так, з гумового мочала “виростали” дерева, а перфорований картон використовувався як паркан для подільських городів. Автор задіяла весь арсенал підручних матеріалів: глину, пластилін, газетний папір, картон, гіпс. Застосовувались різноманітні технології: ліплення, пап’є-маше, лиття, фарбування тощо.

Була розроблена конструкція металевого підмакетника, на яку встали 49 окремих фрагментів — “ящиків”, виготовлених з пап’є-маше за глиняними формами, що відтворювали рельєф місцевості. Виготовлення цих форм з відображенням 150 топографічних горизонталей та шаблонів для них складало 21 технологічну позицію. Фрагменти були об’єднані між собою, згідно монтажної схеми, за допомогою 85 бовтів та 21 металевої тяги. Особливі складності виникли при створенні об’ємних макетів споруд у масштабі 1 м ÷ 2,7 мм. Цей

незвичний та важкий для використання масштаб був обумовлений розмірами житлової кімнати Дінори Мазюкевич, в якій виготовлявся макет(!). Зразки 80 споруд, зроблених з пластиліну, було ретельно обговорено з науковими консультантами, за ними виготовили гіпсові форми та відлили споруди з гіпсу. Останні спочатку оброблялись різцем, а потім розмальовувалися гуашшю. На 12 кв. м макета розташувались 20 соборів і церков, для позолоти бань деяких з них вперше було використано сусальне золото, 1200 різноманітних будівель, 30 криниць, 200 брам, подільські хатинки з мініатюрними парканчиками і колодязями-журавлями, князівські садиби з палатами, кріпосні стіни з бійницями. Макет було виготовлено на високому професійному рівні та схвалено комісією Міністерства культури. Розмістили його в Державному історичному музеї, згодом, у зв'язку з ремонтними роботами в приміщеннях музею макет було передано в заповідник "Софія Київська". Багато років цей унікальний експонат прикрашав експозицію виставки "Архітектура та мистецтво стародавнього Києва" в Софійській Трапезній. Експонат завжди викликав велику зацікавленість у відвідувачів.

З часу створення макета минуло 30 років і, на жаль, за цей період проводилось лише видалення пилу за допомогою щітки і пилососу та дезінфекція від шашелю. В 2003

році було проведено його детальне обстеження та з'ясовано, що цей унікальний експонат деформовано, він має значні втрати, забруднення і потребує детальної реставрації. Науково-методичною радою Національного заповідника "Софія Київська" на чолі з генеральним директором Нелею Куквальською було прийнято рішення реставрувати макет з виділенням коштів зі спеціального фонду Заповідника на проект реставрації та його реалізацію.

Макет стародавнього Києва задумано автором як експонат, що дозволяє всебічний огляд, але у Трапезній його встановили фактично у ніші. Експозиція дозволяла лише фронтальний огляд, що значно погіршувало його цінність як містобудівного експоната. Глядачі, дивлячись на Гору з боку Золотих воріт, не бачили Подолу, важко було уявити собі, як виглядає місто Ярослава, наприклад, з боку Дніпра, а "річковому фасаді" під час створення Києва приділялося особливе значення. Необхідно було надати можливість повноцінного сприйняття макета відвідувачами, для чого було вирішено перенести макет у північну галерею Софійського собору. Пропозицію з його розміщення було погоджено з інститутом "УкрНДПроектреставрація", який здійснює науково-методичне керівництво всіма роботами у Заповіднику.

Реставрація макета починалась з вивчення архівних матеріалів наукового фон-

ду Заповідника щодо виготовлення макета, ретельного обстеження його стану на той час та розробки концепції реставрації експоната.

Розробку проекту реставрації було доручено художнику-архітектору Володимирі Гаврилову, який вже мав досвід такої роботи. За його проектом під час реставрації використовували лише ті матеріали, з яких виготовлено макет: дерево, гіпс, пап'є-маше, картон та папір.

Обстеження виявило причину деформування макета — нею була інженерна помилка, яка не враховувала досить велику площу та вагу макета. Він спирався на металевий нестійкий каркас тільки краями свого периметру, сторони якого прогнулися до 10 см, середина провисала ще більше, макет знизу фактично набрав форми яйцеподібної сфери. Передбачені металеві стержні-стяжки були відсутні.

Під шаром пилу, який вкривав макет, були жирні плями від оліфи, мідного купоросу та вапна. Позолоти на куполах не було видно, будівлі та ландшафт зливалися в однорідну сіру масу. В багатьох місцях макет був пробитий, стики з'єднань рядів після декількох його переносів — грубо заляпані. Значна частина зелених насаджень була зламана та просто лежала на макеті. Будівлі мали часткові пошкодження, частина оборонних укріплень вдавнена в середину макета, або й зовсім знищена. Були втрачені деякі вежі, огорожі. Матеріал річок зіпсувався зовсім. Рельєф макета, зроблений з пап'є-маше, від перепадів температури і вологості та прогинання основи розшарувався та потріскався. Під час обстеження з'ясувалось, що шашіль буквально сточив "Старе місто". Це зумовило проведення дезінфекції з наступним ін'єктуванням отворів.

Стала в нагоді монтажна схема, дбайливо виготовлена Дінорою Павлівною та збережена у фондах Заповідника: макет було розібрано на 3 блоки, кожний з яких окремо, на спеціально виготовлених ношах, було перенесено до Собору. Під час реставрації застосовано індивідуальний підхід до кожної споруди та ландшафту. Збережено первісну кольорову гаму, розчищено суцільне золото на банях соборів. Домінуючі об'єкти виділено спеціальним підсвіченням. Оновлений експонат встановили на спеціальну жорстку основу, вкрили прозорим ковпаком та розмістили в північній галереї Софійського собору, забезпечивши його всебічний огляд.

Таким чином було проведено повну реставрацію унікального експоната, яка може вважатися нашою даниною талановитій художниці, що створила цю унікальну роботу, своєрідну "лебедину пісню" своєї творчості. Реставрацію виконували: член Національної спілки художників України Марія Гаврилова, художники Анна та Андрій Гаврилови. Керівник групи — член НСХУ Володимир Гаврилов.

Координатор робіт, пов'язаних з реставрацією, демонтажем і монтажем макета та його розміщенням, — головний архітектор Національного заповідника "Софія Київська" Ольга Самойленко.

Художні фотографії відреставрованого макета з досконалою комп'ютерною обробкою зробив фотохудожник Сергій Ніколаєв.

Поновлений планувальний макет наочно і яскраво ілюструє просторовий задум містобудівничих минулого, збуджує інтерес до історії й архітектури міста та викликає велику зацікавленість відвідувачів як витвір мистецтва.

Література

1. Документи, листування, звіти щодо виготовлення макета Стародавнього Києва. Фонди Національного заповідника "Софія Київська".
2. Звіт "Реставрація макета Стародавнього Києва". — 2005.
3. *Вечерський В.В.* Спадщина містобудування України. — К.: НДІТІАМ — Головархітектура, 2003.
4. *Мардасов Н.Д.* Архитектурные макеты. Ленинград: Стройиздат, 1965.